

EURÁZSIAI PARTNEREK – OROSZ-TÖRÖK POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI KAPCSOLATOK A 21. SZÁZADBAN

Szigetvári Tamás

1) BEVEZETÉS

A Törökország és Oroszország közötti politikai és gazdasági kapcsolatok elemzése a két ország regionális súlya miatt önmagában is érdekes, az elmúlt időszak számos történése azonban különösen is indokoltá teszi. Két feltörekvő gazdasági hatalomról van szó, mindkettő a G-20 tagja. Oroszország GDP-je alapján a 8. (2100 mrd USD), Törökország a 17. (820 mrd USD) legnagyobb gazdasági hatalom, míg a fejlődők között a 3. és 7. helyen vannak. Mindkét ország eurázsiai elhelyezkedésű, így mindketten központi szerepet töltenek be mind az EU külkapcsolataiban és fordítva, mindkettő számára meghatározó tényező az EU-val fenntartott viszony. Ugyanakkor számos olyan régió van, ahol a két ország regionális szereplőként jelentős befolyással bír: a Balkán esetében ugyan egyre kevésbé érvényesül ez a hatás, de a Kaukázus, a Közel-Kelet, vagy éppen Közép-Ázsia esetében is meghatározó a szerepük.

A tanulmány a kétoldalú kapcsolatok bemutatásán túl azt vizsgálja, vajon mennyire tekinthető a két ország között mára kialakuló kapcsolat „stratégiai partnerségnek”. Az érdekekben és magában a kétoldalú kapcsolatokban jelentkező aszimmetria mennyire teszi fenntarthatóvá és valóban stratégiaivá a partnerséget.

2) KÜLPOLITIKAI KAPCSOLATOK

A török-orosz kapcsolatok több évszázadra nyúlnak vissza. A hódító oszmán és orosz politika az elmúlt évszázadokban számos összetűzést eredményezett a két birodalom között az ütközőzónának bizonyuló területeken. Míg az oszmánok támogatták a Kaukázusban és máshol orosz uralom alatt élő muszlimokat és türk népeket (Asztrahányi, Krími kánság), addig az oroszok az Oszmán Birodalom szláv és ortodox népeinek voltak külső támaszai, elsősorban a Balkánon.

Az I. világháborút követően viszonylag szoros együttműködés alakult ki az újonnan létrejövő Törökország és a szintén ekkor létrehozott Szovjetunió között, jelentős részben az antant erőikkel való szembenállás jegyében. A szovjetek katonailag és anyagilag is segítették a törököket

a függetlenségi harcban (1919-1923), majd a függetlenséget követő iparosítás is jelentős szovjet segítséggel és részben szovjet mintára ment végbe.

A II. világháborút követően változott a helyzet, a hidegháború idején a két ország ellentétes oldalon állt. Főként a sztálini időszakban vált különösen ellenségesé a viszony, az ötvenes évek közepétől némileg enyhült a két ország közötti feszültség, de azzal, hogy Törökország a NATO tagjává és az Egyesült Államok stratégiaiailag fontos szövetségésévé vált, a szembenállás állandósult.

2.1. Új fejezet

A hidegháború utáni időszakban a kapcsolatok intenzívebbé váltak, a kilencvenes években azonban számos tényező nehezítette az együttműködést. Törökország feszültséget okozott erősödő aktivitásával a közép-ázsiai régióban, főként a rokonoknak tartott türk (kazah, türkmén, üzbég, kirgiz és azeri) népeknél, illetve a kaukázusi konfliktusok (Csecsenföld, Hegyi-Karabah) esetében is alapvetően eltérő volt a két ország megközelítése. Az évtized végére azonban a pán-türk álmok elhaltak: Azerbajdzsán és a közép-ázsiai török köztársaságok nem lelkesedtek a török „testvéri” elképzelésekért. Később az inkább gazdasági, kulturális, oktatási, mintsem politikai, katonai együttműködési programok domináltak, melyek már kevésbé zavarták Moszkvát.

A kilencvenes évek vége és az ezredfordulót követő időszak valójában új fejezetet nyitottak a két ország kapcsolatában. Törökország egyre kevésbé tekintette Oroszországot geopolitikai ellenfélnek, mi több, az Egyesült Államok politikája (Nagy Közel-Kelet terv, iraki, afganisztáni beavatkozás, stb.), és az EU számos lépése is közelebb hozta a két országot, amit a dinamikusan fejlődő gazdasági kapcsolatok is elősegítettek. Sokan egy új eurázsiai szövetséget kezdtek vizionálni a két ország között, valójában azonban számos konfliktusforrás maradt fenn a két ország között.

A Kaukázusban továbbra is eltérő érdekeik és szövetségeseik voltak: míg Oroszországnak Örményország vált stratégiai partnerévé, az azeriekkel kiegyensúlyozott, de az olaj és gázüzlethez kapcsolódóan sokszor konfliktusokkal terhelt volt a viszony, addig Grúziával fokozatosan háborús állapot alakult ki. Törökországnak ugyanakkor az azeriekkel volt stratégiai kapcsolata, Grúziával kiegyensúlyozott, de egyes kérdésekben terhelt, míg Örményországgal diplomáciai kapcsolatot sem tart fenn. A nagyon eltérő külkapcsolati viszonyok ellenére a törökök és az oroszok is igyekeztek ugyanakkor nem konfrontálódni, sőt, egyes kérdésekben együttműködni egymással. Törökország nem avatkozott be a hegyi-karabah-i konfliktus esetében, míg

Oroszország támogatta az örmény-török közeledést, amely a 2009. októberi zürichi protokoll aláírásához vezetett.

Oroszország rendkívül aktív támogatója Ciprusnak, jelentős orosz tőke érkezik Ciprusra adóelkerülési és pénzmosási céllal, és ennek az orosz tőkének köszönhetően Ciprus az egyik legjelentősebb külföldi befektető Oroszországban. A Törökországgal való kapcsolatot azonban az 1997-es fegyverszállítási ügylet élezte ki, amikor Oroszország 200 millió dollár értékben szállított 40 légvédelmi rakétát Ciprusnak. A kétoldalú török-orosz kapcsolatok jellegére utal ugyanakkor, hogy a török tiltakozás hatására a rakétákat végül Görögországba szállították, és sikerült békésen lezárni a fegyverszállítás kérdését.

Szintén a kétoldalú kapcsolatokat terhelte az erősödő orosz katonai jelenlét a Fekete-tengeren. A Szovjetunió széthullását követően az orosz-ukrán flottavita gyengítette ugyan az oroszok fekete-tengeri katonai jelenlétét, később azonban a régió stratégiai felértékelődésével az orosz flotta jelenléte is újra meghatározóvá vált. Az 1936-os Montreux-i egyezményt, amely a Boszporusz fölötti török ellenőrzést biztosítja, azonban továbbra is tiszteletben tartja Oroszország.

Az eltérő érdekek ellenére számos ponton találkoztak a török és orosz külpolitikai törekvések, illetve tiszteletben tartották a másik által érzékenynek ítélt területeket. A szeparatista tevékenységet kölcsönösen elítélték, így Törökország nem állt ki Csecsenföld függetlensége mellett, Oroszország pedig nem támogatta a kurd PKK-t, és nem adott menedéket vezetőjének, Ocalan-nak. Törökország (nem hivatalos) támogatást nyújtott Abháziának is, és nem állt ki Grúzia és Ukrajna NATO tagsága mellett.

Jól látható tehát, hogy a konfliktusokat sikeresen menedzselték, és többnyire a háttérben álló gazdasági érdekek felülírták a politikai konfliktusokat. Bár Törökországban a lakosság 10%-a kaukázusi (cserkesz, abház, azeri, csecsen) vagy krími tatár eredetű, a politika mégis ügyesen leszerelte a lakosság egy részének ebből eredő érzékenységét (Markedonov – Urchenko, 2011).

A kétoldalú viszony érdekes eleme a belpolitikai viszonyok hasonlósága a kilencvenes években, majd az ezredfordulót követően a két országban.

A kilencvenes éveket mindkét országban a politikai szféra megosztottsága és gyengesége jellemezte. Oroszországban a Jelcin-korszak az ország átmeneti időszak volt, amelyet a politikai rendszer demokratizálási kísérlete, a gazdaságban végrehajtott sokkterápia, árliberalizáció és infláció, privatizáció és az új elit, az oligarchák térnyerése jellemezte. Mindezek az állam és a kormányzat gyengeségével, a koherens politikai célok hiányával és az ország nemzetközi pozíciójának hanyatlásával járt együtt.

Bár teljesen más keretek között, de sok hasonló vonás fedezhető fel a kilencvenes évek török politikai életének elemzésekor. A megosztott politikai erők gyenge koalíciós kormányai nem voltak képesek végrehajtani a tervezett és szükséges gazdasági reformokat, a korábbi politikai elit elvesztette hitelét és csökkent a legitimációja. Mindez hullámszó gazdasági teljesítménnyel, magas inflációval és államadóssággal párosult. A hidegháborút követően Törökországnak is újra kellett értelmezni külpolitikai szerepét és stratégiáját, ami a kilencvenes években elsősorban az erősödő EU-integrációs törekvésekben nyilvánult meg.

A kétezres évek gyökeres fordulatot hoztak mindkét ország politikai életében. Oroszországban Vlagyimir Putyin törte meg az oligarchák hatalmát, és építette újra az erős államot. Az olaj világpiaci árának emelkedése gyors gazdasági növekedést tett lehetővé, ami legitimálta a politikai változásokat. Oroszország ismét aktivizálta magát a külpolitikában, elsősorban az orosz terminológiában 'közel-külföldnek' nevezett poszt-szovjet régióban.

Törökországban 2002-ben került hatalomra a mérsékelt iszlamista irányultságú AKP párt. Az új, egypárti kormány képes volt számos, a korábbi évtizedben halogatott reform véghezvitelére, stabilizálták a gazdaságot, és szintén sikerült gyors növekedési pályára állítaniuk az országot. A külpolitikában itt is kiemelt szerepet kaptak a környező régiók, amiért gyakran illették a 'neo-oszmanizmus' vádjával az új török kormányt.

Az új orosz és török vezetés a korábbinál is jobban megtalálta egymással a hangot. Az oroszok örömmel vették a mérsékelt iszlamista török kormány önálló külpolitikai irányultságát, amely a 2003-as iraki invázióknál nem engedte az amerikai csapatok szárazföldi átvonulását Törökországon át. Törökország új külpolitikája a konfliktus-kerülésre és a szomszédokkal való jó kapcsolatokra épített, de a későbbiekben akár konfrontációra is kész volt (pl. a Gázai blokád kapcsán Izraellel), ami tovább növelte elismertségét a régió (főként arab) országai között.

A kétoldalú kapcsolatok erősségét a 2010-ben bejelentett stratégiai partnerség is jól igazolja. A partnerség keretében létrehoztak egy Együttműködési Tanácsot, éves csúcstalálkozókat irányoztak elő, és életre hívtak egy Közös Stratégiai Tervezési Csoportot, amely elősegíti a gazdasági, politikai, kulturális és biztonsági együttműködést. (Flanagan 2013: 166) Flanagan értékelése szerint azonban az együttműködés inkább taktikai, mint stratégiai, hiszen a két országnak nincs közös politikai programja, és ellentétes érdekeik vannak.

Ezt igazolhatja a 2011. márciusában kezdődő szíriai konfliktus, ami új konfliktusforrásként jelentkezett a két ország között, hiszen az Aszad-

rendszert támogató Oroszország és a felkelők oldalára álló Törökország egyértelműen ellentétes oldalra kerültek. Az azóta is rendszeres magas szintű találkozók, és nyilatkozatok ugyanakkor egyértelműen a jó kapcsolatok fenntartásának fontosságát mutatják, amely fontosabb a konfrontálódásnál.

A 2014-es ukrán válság következményeként az eddig is komplex viszony még bonyolultabbá vált. Bár Törökország általánosságban az EU álláspontját támogatja, de Oroszországot továbbra is stratégiai partnernek tekinti és folytatja tipikus egyensúlyozó politikáját. A Nyugati állásponttal egyezően elismerte az új kormányt, a Krím annektálását viszont nem. A NATO-döntés értelmében felfüggesztette a katonai együttműködést Oroszországgal. A Krím ugyanakkor belpolitikai kérdés is Törökországnak: az orosz hatalomátvételt ellenző krími tatárok, akik a félsziget lakosságának, a korábbi kitelepítéseknek is köszönhetően már csak mintegy 15%-át alkotják (ezek is nagyrészt visszatelepültek), erős érdekcsoportot alkotnak a török politikai életben is, ami érzékeny témává teszi a Krím státuszát. Törökország azonban rendkívül visszafogottan reagált az orosz annexióra, és itt sem konfrontálódott „stratégiai partnerével”.

A politikai kapcsolatok jellegét elemezve annak fő elemei a következőkben emelhetők ki (Warhola – Bezci 2013 alapján):

1. Pragmatizmus. Ideológiai viták helyett mindkét oldal nagyon praktikus politikát folytat, ami hatékonyra és rugalmasra teszi az együttműködést, és lehetővé teszi a kapcsolatok kiszélesítését.
2. Multivektoriális megközelítés. Szándékoltan minél több területre kiterjedő kapcsolatépítés, a gazdasági (energetika, turizmus, kereskedelem) mellett kulturális és politikai téren is.
3. Közös vonások az aszimmetriák és ellentétek ellenére. Hasonló belpolitikai folyamatok (Putin, Erdogan) hagyományosan fontos szereplői a regionális geopolitikának. De jelentkezik aszimmetriák a lehetőségekben, erőforrásokban, és sokszor a célokban is.
4. Tartósság az alkalmi szembenállás ellenére. Mindkét ország kiemelt célnak tekinti a másikkal fenntartott jó kapcsolatokat, amit az elmúlt időszak konfliktusforrásai (Szíria, Krím) ellenére is fenn tudtak tartani.

A stratégiai partnerség fenntarthatóságában azonban sokan kételkednek. Balcer (2014) szerint a gazdasági kapcsolatok fontosságának hangsúlyozása eltúlzott, a regionális kérdésben az ellentétes álláspontok nem sokáig lesznek ilyen könnyen kezelhetőek. Tanrisever (2012) szintén szkeptikus a stratégiai partnerség kapcsán. Úgy értékeli, hogy

a feléledő geopolitikai és geostratégiai ellentétek, amelyek számos kulcsterület, így az energetika, a regionális konfliktusok kezelése vagy a biztonsági stratégia kérdéseiben olykor igen jelentősek, ellehetetlenítik a egy hosszú távú partnerség kialakulását.

Akturk (2013) szintén számos ellentétet hangsúlyozza: 1. Törökország nem ért egyet az orosz regionális politikával, amely a régió számos országának területi integritását megkérdőjelezi (Azerbajdzsán, Grúzia, Moldova és már Ukrajna is). 2. Támogatta a NATO keleti bővítését. 3. Az energetikában az oroszokkal szemben érdekelt az alternatív szállítási útvonalakban és forrásokban is. Ugyanakkor ő is elismeri, hogy számos területen a közös érdek és az együttműködés lehetősége is jelen van, erre utalnak a (NATO tagsága ellenére) tervezett fegyverzetbeszerzések Oroszországtól, az oroszok által finanszírozott és megvalósuló atomerőmű-építés, stb. Továbbá a törökökben is megvan az oroszokhoz hasonlóan az alapvető igény egy multipoláris világrend létrejötte iránt.

2.2. Regionális együttműködés

A stratégiai partnerség egyfajta érdekezozonosságot és a közös stratégiai célokért történő együttműködést feltételez a két ország között, ami intézményesült regionális együttműködési formák létrehozását is eredményezheti. Az első ilyen, a törökök által kezdeményezett együttműködés a Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés (BSEC) volt.

BSEC

Az 1992-ben Isztambulban 11 ország, köztük Törökország és Oroszország által aláírt Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés (BSEC), mely 1999-ben alakult szervezetté, elsődlegesen a fekete-tengeri régió országai közötti indokolatlanul alacsony kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok élénkítését tűzte ki. Az együttműködés sok szempontból nem váltotta valóra a várakozásokat, részben egyes tagállamok érdektelensége, részben az időközben egyes tagállamok között felmerülő konfliktusok miatt. Oroszország különösen inaktív volt a szervezetben, ezért Törökország meghívta Görögországot, hogy az – EU tagsága révén – potenciális EU források bevonását is lehetővé tegye, illetve általánosságban is növelje az EU érdeklődését a régió iránt.

A BSEC azonban nem tudott a multilaterális együttműködés hatékony előmozdítójává válni a régióban, jelentős részben Oroszország és egyes BSEC országok (Grúzia, Románia) közötti ellentétek miatt – a döntésekhez szükséges egyhangú szavazást ezek az ellentétek ellehetetlenítették (Tanrisever 2013: 14-15). Törökország figyelmét is az Európai Unióval történő együttműködés kötötte le. Az oroszok és a törökök ugyanakkor több, a két ország kereskedelmét és gazdasági együttmű-

kódását érintő projektet vettek tervbe, illetve valósítottak meg az együttműködés keretében, pl. logisztikai terminálokat, illetve a két ország vasútvonalának tengeri (kompon történő) összeköttetését teremttették meg (ami így elkerüli Grúziát). (Vasiliev, 2010)

A két ország közötti új típusú intézményes együttműködés lehetősége 2010 körül merült fel ismét. Az EU-csatlakozási folyamat elakadása, és általánosságban az EU ambivalens viszonyulása a törökökhöz egyre inkább az alternatívák keresése (vagy legalábbis az azokkal való hangzatos fenyegetések) irányába vitte Törökországot.

Sanghaji Együttműködés

Az egyik ilyen lehetőség a Sanghaji Együttműködési Szervezetet (Shanghai Cooperation Organisation – SCO), amelyet 2001-ben hozott létre Oroszország, Kína és négy közép-ázsiai állam. A szervezet elsődleges irányultsága biztonságpolitikai volt, a terrorizmus, a szeparatizmus és a szélsőséges mozgalmak megfékezése a térségben, valamint a kábítószer-kereskedelem és a nemzetközi bűnözés visszaszorítása. Mára kibővült a szervezet tevékenységi köre, a tagállamok megállapodtak közös közlekedési, energetikai és telekommunikációs projektek megvalósításában, és rendszeresen tartanak gazdasági, pénzügyi és kulturális találkozókat is.

2010-ben az SCO elfogadta az új tagok felvételének menetére vonatkozó szabályokat, de egyelőre nem vettek fel új államot. Afganisztán, Mongólia, India és Pakisztán megfigyelői státuszban van, általában csatlakozási szándékkal. Törökország számára 2012 júniusában adtak 'dialogue partner' státuszt.

Erdogan török miniszterelnök így nyilatkozott ennek kapcsán: „Ha bekerülünk az SCO-ba, búcsút intünk az EU-nak. A Sanghaji Ötök (az SCO korábbi elnevezése) jobb – és sokkal erősebb.” (Pantucci – Petersen 2013)

Bár a régió biztonsága és prosperitása szempontjából az SCO célkitűzései kétségkívül pozitív szerepet játszanak, a szervezet egyértelműen NATO ellenes, illetve általánosabban, a nyugati és univerzális demokratikus értékek terjedését is meg kívánja akadályozni a „területén”. Az orosz és közép-ázsiai támogatás ellenére Kína kevésbé lelkes egy jövőbeli török tagsággal kapcsolatban, így valószínűleg marad a nem sokat jelentő 'dialogue partner' státusz. (Sakaoglu, 2013)

Eurázsiai Gazdasági Unió

Az Eurázsia Gazdasági Unió szintén lehetséges együttműködési keret lehet. Az Oroszország, Belarusz és Kazahsztán által 2010-től létrehozott Vámunió és a 2013-ban alapított Egységes Gazdasági Tér (amelynek

Ukrajna is tagja volt) a 2014 májusában aláírt megegyezés értelmében 2015. január elsejével válik Gazdasági Unióvá. Az uniós tagságot a legtöbb volt szovjet tagköztársaságnak felajánlották. Örményország és Kirgizisztán csatlakozni kívánnak, míg Grúzia, Moldova és Ukrajna már aláírta az EU-val a szabadkereskedelmi megállapodást.

Nazarbajev kazah elnök felvetette Törökország, India és akár Szíria csatlakozását is az Unióhoz. Törökország jelenleg az EU-val van vámunióban, azonban számos ok miatt elégedetlen a jelenlegi megállapodással. Az EU-török vámunió 1996-tól lépett életbe, és a megállapodás értelmében Törökország vállalta, hogy átveszi az EU külső vámjait. A problémát az utóbbi időben az EU által kötött új szabadkereskedelmi megállapodások jelentik: míg az EU-val szabadkereskedelmi megállapodást kötő országok szabadon vihetik be termékeiket a török piacra, a török termékek szabad áramlására nem vonatkozik a megállapodás. Törökországnak tehát külön megállapodást kell kötni az érintett országokkal, ha nem akar kedvezőtlen helyzetbe kerülni. Ezen országok azonban érthető módon kevésbé motiváltak a törökökkel a szerződés megkötésében. Különösen az EU és az USA között jelenleg tárgyalás alatt lévő szabadkereskedelmi megállapodás (TTIP) érintheti negatívan Törökországot, amennyiben ő nem lesz része a megállapodásnak. A törökök igyekeznek nyomást gyakorolni mind az EU-ra, mind az USA-ra (Kisisci, 2013). Az oroszokkal való együttműködés és az Eurázsiai Gazdasági Unióval (EEU) való kacérkodás is jelentős részben ennek az elemei.

Valiyev (2013) ugyanakkor kiemeli, hogy a gazdasági racionalitás (EU kereskedelem közel négyszerese az „eurázsiaiak”) nem szól a váltás mellett. Ráadásul a törökök EGU csatlakozásának „belső” ellenzői is lennének. Ilyen például a tagságra apelláló Örményország, amelynek fő partnere Oroszország, Törökország irányában viszont továbbra is zárva vannak a határai, és gyakorlatilag nincs kereskedelem a két ország között.

Ha a tényleges csatlakozás az Eurázsiai Gazdasági Unióhoz nem is történik meg, Törökország felvetette egy szabadkereskedelmi megállapodás aláírását az EGU-val. De jelenleg ennek megvalósítása sem lehetséges, hiszen a törököket kötik az EU külső vámok, vagyis amíg az EU-nem köt ilyen megállapodást az oroszokkal, elvileg ők sem köthetnek.

3. GAZDASÁG

A kétoldalú gazdasági kapcsolatok azonban integrációtól és kereskedelmi egyezménytől függetlenül is dinamikusan növekedtek az elmúlt időszakban, elsősorban az energetikai együttműködés miatt.

A két világháború között viszonylag élénk gazdasági kapcsolatok a második világháborút követően visszaestek, bár teljességgel nem tűntek el. A kezdetben egyértelműen ellenséges viszony a két ország között redukálta a gazdasági kapcsolatokat is, a hatvanas évektől azonban a nemzetközi helyzet enyhülésével, és a Törökországban felerősödő Amerika ellenes politikával párhuzamosan azok ismét felélénkültek. Törökország egy 1967-ben aláírt szerződés értelmében 200 millió dollárnyi szovjet segítyt kapott, ami egy acélmű, egy olajfinomító és egy alumíniumkohó formájában valósult meg.

A kereskedelmi kapcsolatok újjáéledését az olajárrobbanást követően alternatív beszerzési forrásokat kereső török igények mozdították elő. A Szovjetunió és Törökország 1984-ben írták alá az első gázszállítási megállapodást, majd 1987-ben 25 éves (2011-ben lejáró!) megállapodást kötöttek, melynek értelmében évi 6 millió köbméterig szerezhettek be földgázt szovjet forrásból. Még ebben az évben megindult a szállítás a keleti-balkán Progressz (Trans-Balkan) vezetéken, Románián és Bulgárián keresztül.

A kilencvenes évektől, a hidegháború végével természetesén új lehetőségek is nyíltak a kétoldalú gazdasági kapcsolatokban. A török exporttermékek relatíve alacsony árakkal hamar népszerűek lettek a transzformációs válsággal küldő Oroszország kispénzű fogyasztói számára. Az export jelentős részben ún. „bőrendkereskedelem” volt, vagyis többnyire kis mennyiségben szállították és közvetlenül a fogyasztóknak adták el. Mindez azonban összességében nem jelentett komoly exportmennyiséget, ráadásul az 1998-as orosz gazdasági válság az orosz keresletre és a török gazdaságra is negatívan hatott. A kilencvenes évek a politikához hasonlóan, sok tekintetben a gazdaságban is „elvesztegetett évtized” volt mindkét ország esetében.

A kétezres évek első éveit azonban a gazdasági sikertörténet kezdetét jelentették, mindkét ország számára. Érdekes megfigyelni, hogy 2000-ben a török bruttó hazai termék még kicsivel meghaladta az ekkorra jelentősen (az 1990-es érték mintegy felére) összezsugorodott orosz GDP-t (267 illetve 260 milliárd dollár). Jóllehet a kétezres években Törökországot is dinamikus növekedés jellemezte, az orosz növekedési ütem ugyanebben az időszakban még jelentősebb volt. Míg 2013-ban Törökországban 830 milliárdra nőtt a GDP, ami tekintélyes emelkedés, az olajár növekedésének köszönhetően az orosz GDP 2013-ban elérte a 2100 milliárd dollárt. A különbségben a reálnövekedés mellett az árfolyam is szerepet játszik, hiszen míg Törökországban jelentősen gyengült a líra, Oroszország esetében – 2013-ig – inkább a valuta erősödése volt jellemző (a válság időszakát leszámítva).

Természetesen a mindkét országra jellemző gazdasági növekedés nagyon eltérő forrásból származott. Oroszország esetében az energiaszektor, elsősorban a földgáz és a kőolaj húzzák a gazdaságot. Az olaj hordónkénti ára a kétezres évek eleji 20 dollár körüli árról 90-100 dollárra emelkedett, ami magával húzta a földgáz árát is. Oroszország esetében jelenleg a GDP 16-18 százalékát, az exportnak pedig 70 százalékát adja a szektor. A nyersanyagokra alapozott gazdasági növekedés azonban számos hátránnyal jár, a 'holland betegség' jelensége megnehezíti a feldolgozóipar versenyképességének növelését és így az export diverzifikációját. Másrészt viszont jó felvevőpiaccá teszik Oroszországot más országok áruinak számára.

Törökország esetében a kétezres évek elején – a 2001-es jelentős gazdasági válságot követően – átfogó reformok kezdődtek meg. A költségvetési és monetáris fegyelem szigorításával sikerrel járt az államadósság jelentős csökkentése, a pénzügyi szektor szabályozása a bankrendszer sérülékenységét csökkentette. A stabilabbá váló gazdasági környezet – és nem kis részben a javuló EU-csatlakozási perspektívák miatt – a kilencvenes években szinte elhanyagolható mennyiségű külföldi működőtőke-beáramlás évi 10-20 milliárd dollárra nőtt. A tőkebeáramlás mellett a valuta-leértékelés is növelte az export versenyképességét, amely nemcsak termékstruktúrájában, de a cél-országokat tekintve is diverzifikálódott. Az európai piacok mellett egyre fontosabbá váltak a környező régiók (FÁK-országok, Közel-Kelet, Balkán) piacai mind az árukereskedelem, mind a beruházások terén.

A kétoldalú kapcsolatok központi elemét azonban továbbra is a gázimport jelentette. A két ország közötti közvetlen – a korábbi Trans-Balkan útvonalat kiegészítő – gázösszeköttetés megvalósításáról 1997-ban írt alá megállapodást a Gazprom és a török Botaş. A 16 milliárd köbméteres éves kapacitású Kék Áramlat vezetéken 2003-ban indult meg a szállítás, bár a hivatalos átadásra a két fél közötti árviták miatt csak 2005-ben került sor.

A Kék Áramlat, majd a kilencvenes évek kezdetétől tervezett, de végül 2005-ben átadott Baku-Ceyhan olajvezeték, amely a kaszpi-tengeri (azeri) olajmezőkről juttatott kőolajat a földközi-tengeri török kikötővárosba, illetve a vele párhuzamosan futó, 2006-ban átadott Baku-Erzurum gázvezeték egyre fontosabb pozícióba juttatták Törökországot a térség energetikai hálózatában. Az ukrán tranzit-konfliktussal és az ezzel is összefüggő európai diverzifikálási igények megjelenésével még inkább kulcspozícióba került Törökország. Az európai ellátás alternatív (Ukrajnát elkerülő, török tranzittal épített) változataként a Kék Áramlat 2 terve merült fel. A végleges változatot Déli Áramlat néven 2007-ben jelentették be, a Gazprom és az olasz ENI közös projektjeként.

A Déli Áramlat az ekkor már szintén tervezési fázisban lévő Nabucco versenytársa volt, amely nem csak útvonalában, de forrásában is alternatívát jelentett volna az eddigi európai gázbeszerzésnek.

Oroszország természetesen igyekezett a Déli Áramlat javára billenteni a mérleget, amit részben a Nabucco beszerzési forrásainak elbizonytalanításával (pl. gázmegállapodás Azerbajdzsánnal), részben a törökök meggyőzésével próbált elérni. Bár a Déli Áramlat nem közvetlenül Törökország területén halad, de átszeli a Fekete-tenger alatt az ő kizárólagos gazdasági zónájába tartozó területet, ami miatt szükség volt a török hozzájárulásra. A Déli Áramlat engedélyezése adu volt a törökök kezében. Mivel az 1987-ben 25 évre kötött gázszerződés lejárt, a törökök az ajánlott 'take or pay'-nél (a lekötött mennyiség kötelező átvétele) kedvezőbb feltételeket szerettek volna elérni. Végül állítólag sikerül a korábbinál évi 1 milliárd dollárral kedvezőbb ajánlatot elérni. (Ulchenko 2013: 8) A 2012-es tárgyalásokon a Samsun-Ceyhan olajvezeték is szóba került: ez megkönnyítené a Fekete-tengeren történő kőolajszállítást, amit a Boszporusz szűk kapacitása és környezetvédelmi megfontolások is akadályoznak. (u.o.)

1. ábra: Meglévő és tervezett gázvezetékek Törökország környezetében

Forrás: Presseurope

Törökország emellett a gáz- és olajbeszerzéseinek további diverzifikálására is törekszik, ami még jobb manőverezési lehetőséget nyújt neki mind az orosz, mind az európai érdekekkel szemben. Jelenleg Oroszország adja a török gázimport 55-60 százalékát, míg a Tabriz-Ankara vezetéknek is köszönhetően Irán 20 százalékkal, az azeri vezeték révén pedig Azerbajdzsán 10 százalékkal részesedik. Türkmenisztán esetében egyelőre egy előzetes megállapodás született gázeladásról, a Kaszpi-tenger alatti gázvezeték megépítését azonban Oroszország és

Irán is ellenzi. A katarai gáz vezetékes szállítása szintén felmerült – itt a jelenlegi iraki és szír konfliktus persze egyelőre megkérdőjelezi a projekt megvalósíthatóságát. A gáz mellett, amellyel jelenleg az elektromos áram egyharmadát állítják elő, a törökök Oroszországból importálják a szén 50, és az olaj 30 százalékát.

Várhatóan tehát a jövőben is Oroszország marad Törökország elsődleges energetikai partnere, de a tervezett nemzetközi 'energia-hub' pozíció biztosításához elsősorban már környező országokkal tervezi a kapcsolatok erősítését.

3.1. Kereskedelem

A kereskedelmi kapcsolatok vizsgálva azt láthatjuk, hogy a bilaterális kereskedelem a 2000-es években indult dinamikus növekedésnek, ami jelentős részben a közvetlen török gázimport lehetőségének volt köszönhető. 2002 és 2008 között az export (török részről) öt és fél, az import több mint nyolcszorosára nőtt. A 2009-es válság miatt a kétoldalú kereskedelem csaknem felére esett vissza, 37,8 milliárd dollárról 22,6 milliárdra. Jóllehet a válság után ismét növekedésnek indult mind az export, mind az import, a teljes kereskedelem szintje 2013-ban sem érte még el a válság előtti szintet (sőt, a 2012-es értékhez képest még vissza is esett). Az export emelkedése gyorsabb volt, már 2012-ben meghaladta a 2008-as korábbi csúcserőket, az importnövekedés viszont megtorpant. A kereskedelmi deficit török szempontból állandónak tekinthető és jelentős, az export alig fedezi az import negyedét.

1. táblázat: Török-országi kereskedelmi kapcsolatok, 2002-2013
(millió dollár, az adatok török részről értendők)

	2002	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Export	1172	3238	4727	6482	3202	4628	5993	6681	6964
Import	3891	17806	23508	31365	19450	21601	23953	26625	25064
Össz	5063	21044	28235	37847	22652	26229	29946	33306	32028
Deficit	-2719	-14568	-18781	-24883	-16248	-16973	-17960	-19937	-18100
EX/IM (%)	30,1	18,2	20,2	20,1	16,4	21,4	25,0	25,1	27,8

Forrás: TURKSTAT

A válság kirobbanása (2008) óta – Németországot megelőzve – Oroszország vált Törökország legjelentősebb kereskedelmi partnerévé. Ez elsősorban az Oroszországból importált gáznak és kőolajnak köszönhető, ami az orosz import mintegy 65 százalékát teszi ki. Itt nem csak a volumen, de az árak emelkedése is jelentősen közrejátszott az import értékének növekedésében, az olajár (ami közvetve a gáz árát is meghatározza)

2012/13-ban a 2003-as ár közel négyszerese volt. A török líra leértékelődése és a török export jelentős részének alacsonyabb világpiaci ára a dinamikus növekvő volumen mellett relatíve lassabb export-érték növekedést eredményezett. Oroszországnak Törökország az 7. legjelentősebb kereskedelmi partnere, Kína, néhány EU ország, Belarusz és Ukrajna is megelőzi őt. Oroszország szempontjából a dinamikus növekvő Törökország jó alternatív piac az olaj- és földgáztermékeknek.

A másik oldalt vizsgálva, a török export harmadik legfontosabb célországa Oroszország. Jelenleg a török export negyedét textiltermékek és ruházati cikkek, 15 százalékát élelmiszertermékek, 12 százalékát gépjárművek alkotják és ugyanennyi az elektronikai termékek aránya.

2. táblázat: A török-orosz kereskedelem áruszerkezete (az 5 legfontosabb termékcsoport aránya a kereskedelemben, török szempontból)

2002			2007			2012			
Export	%	Import	%	Export	%	Import	%	%	
1. Vas és acél (67)	19,5	1. Olaj és gáz (33, 34, 39)	68,9	1. Textil (65)	16,1	1. Olaj és gáz (33, 34, 39)	18,6	1. Olaj és gáz (33, 34, 39)	71,3
2. Ruházat (84)	12,4	2. Vas és acél (67)	8,7	2. Közúti jármű (78)	15,4	2. Vas és acél (67)	13,3	2. Vas és acél (67)	6,4
3. Zöld-ség, gyümölcs (05)	12,3	3. Egyéb fém (68)	6,3	3. Zöld-ség, gyümölcs (05)	13,1	3. Egyéb fém (68)	11,5	3. Egyéb fém (68)	5,1
4. Textil (65)	11,4	4. Érc (28)	5,0	4. Ruházat (84)	5,5	4. Érc (28)	6,1	4. Érc (28)	4,0
5. Közúti jármű (78)	6,3	5. Papír (64)	2,2	5. Elektromos eszköz (77)	5,1	5. Szerves kémikáliák (51)	5,4	5. Gabona (04)	3,4

Forrás: TURKSTAT

A high-tech termékek aránya ugyanakkor alig éri el a 3 százalékot. A kétoldalú kereskedelem legstabilabb elemei a tradicionális áruk (élelmiszer, főként citrusfélék). Az új feldolgozóipari exporttermékek pozíciója kevésbé erős az orosz piacon, ezeknél lenne lehetőség a pozíció javítására. Az elmúlt években megnőtt a török kereskedelmi képviselők és szakkiállítások száma Oroszországban. (Ulchenko 2013)

A két ország államfője 100 milliárd dolláros kétoldalú kereskedelmet vizionált néhány éven belül (2020-ra), ami a jelenlegi megtorpanó dinamikát látva kérdés, hogy valósul meg. A török kereskedelmi deficit a bővülő export ellenére is jelentős, de ezt némileg kompenzálja a szolgáltatáskereskedelem, elsősorban a turizmus, ahol viszont Törökország többlete jelentős. 2012-ben 3 millió orosz utazott Törökországba, míg fordított viszonylatban mindössze 200 ezer török járt Oroszországban.

Az Oroszország elleni embargó szintén jót tett a török exportnak. Törökország már az ukrán válságot megelőzően is Oroszország ötödik legnagyobb élelmiszer-exportőre volt, összesen 1,3 milliárd dollárnyi élelmiszert szállítva az orosz piacra. Mivel Törökország nem csatlakozott az EU oroszok elleni embargójához, így az EU és USA agrárexportot sújtó orosz ellenintézkedések sem sújtják. Fjodorov orosz agrárminiszter már bejelentette, hogy jelentősen növelni kívánják a Törökországból importált agrártermékek arányát. Brüsszel természetesen igyekszik eltéríteni a törököket, de kérdés, milyen eredménnyel. (Financial Times, 2014) Az Oroszországot sújtó szankciók miatt Törökország azt is felajánlotta, hogy a kétoldalú kereskedelemben a dollárelszámolás helyett térjenek át a nemzeti valutákban történő elszámolásra.

3.2. Beruházások

A kétoldalú befektetéseknél a kétezres évek elején a török cégek beruházásai voltak a jelentősebbek. A fontosabb török befektetők: az Efes Beverage (sörgyártó, az Anadolu csoport része), Vitra (szaniter és kerámia), a Vestel (elektronika), a Pasabahce (üveggyártó), az Enka (építőipar), a Gama (építőipar) összesen több mint 4 milliárd dollár értékben hajtottak végre beruházásokat Oroszországban. Az említett cégeken kívül mintegy 200 további jelentős építőipari vállalkozás is jelen van Oroszországban, ezek közel 1000 projektet valósítottak meg 1990 óta (szállodák, utak, bevásárlóközpontok és üzemek) több mint 30 milliárd dollár értékben (Görük, 2012).

Az utóbbi időben azonban egyre aktívabbá váltak az orosz befektetők is Törökországban: a Sberbank 2012-ben megvásárolta a török DenizBankot 3,6 milliárd dollárért, a Magnitogorsk Metallurgia a török Atakus-sal közösen épített acélművet Törökországban, a Yandex (IT) internetszolgáltatóként jelent meg. Összességében az orosz beruházások

már elérték a 6 milliárd USD-t. 2010-ben a két ország megállapodott, hogy az orosz Roszatom 2018-ra felépít egy négy, 1,2 GW-os egységekből álló atomerőművet, amely a török energiaszükséglet 10 százalékát biztosítaná. Az erőmű 20 milliárd dolláros építési költségét az oroszok állnák, és ők is működtetnék az erőművet (ami az első Build Own Operate finanszírozású atomerőmű lesz). Megjegyzendő, hogy 2013-ban a törökök egy hasonló kapacitású, 22 milliárd dolláros másik atomerőmű építéséről állapodtak meg egy japán-francia konzorciummal.

4) KONKLÚZIÓ

Oroszország és Törökország a kialakulóban lévő multilaterális világrend két jelentős szereplője, így a két ország közötti kapcsolatok, de különösen a köztük lévő érdek-egyeztetések és -konfliktusok bemutatása és elemzése elengedhetetlen, különösen mivel – közvetve, vagy közvetlenül, de – alapvetően befolyással bírnak a környező régiókra, így a Balkánra, a fekete-tengeri régióra, a Kaukázusra, a Közel-Keletre, Közép Ázsiára, de akár az Európai Unióra és annak tagállamaira is. A két ország között létrejött stratégiai partnerségi megállapodás sok kérdőjelet vet fel, és sokan kételkednek is a fenntarthatóságában, azonban a közelmúlt eseményei azt támasztják alá, hogy mindkét fél érdekelt a kiemelt kapcsolat fenntartásában, és a kölcsönösen pragmatikus megközelítésnek köszönhetően a felmerülő vitás kérdéseket és ellentéteket sikeresen kezelni tudják a felek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aktürk, Sener (2013): A Realist Reassessment of Turkish-Russian Relations, 2002-2012: From the Peak to the Dip? Caspian Strategy Institute, Istanbul, http://home.ku.edu.tr/~sakturk/Akturk_2013_Turk_Rus_Relations.pdf
- Altunisik, Meliha (2011): Turkish Foreign Policy in the 21st Century. CIDOB International Yearbook 2011, pp. 195-199
- Balcer, Adam (2014): Dancing with the Bear: Turkey and Russia after Crimea. Global Turkey in Europe, Working Paper 08, http://www.iai.it/pdf/GTE/GTE_WP_08.pdf
- Bourgeot, Rémi (2013): Russia-Turkey: A Relationship Shaped by Energy. Russie.Nei:Vision no. 69, Russia-NIS Center – Ifri, Paris – Bruxelles
- Daly, John C.K. (2014): Turkey Ponders Free Trade with Eurasian Union, Silk Road Reporters, július 29., <http://www.silkroadreporters.com/2014/07/29/turkey-ponders-free-trade-eurasian-union/>
- Demir, Oguz (2013): Is Turkey far from BRIC countries? International Journal of Business and Social Science, Vol 4., No. 5., pp. 136-141.

- Financial Times (2014): EU to pressure Egypt and Turkey on Russian food embargo, 14 August, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/1ed6c1c6-23c9-11e4-86fc-00144feabdc0.html?axzz3G3dHi296>
- Flanagan, Stephen (2013). The Turkey – Russia – Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics. *The Washington Quarterly*. 36:1, pp. 163-178.
- Görükmak, Mert (2012): From Foe to Friend: Turkish-Russian Relations in the 21st Century, *Politikakademie*, 7 October, <http://politikakademi.org/2012/10/turkish-russian-relations-in-the-21st-century/>
- Hanson, Philip (2011): On Europe's Fringes: Russia, Turkey and the European Union, Briefing Paper REP/EP BP 2011/01, Chatham House
- Kirisci, Kemal (2013): Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership. Boosting the Model Partnership with the United States. Turkey Project Policy Paper No. 2, Center on the United States and Europe at Brookings,
- Linke, Kristin – Martin Vietor (eds.) (2010): Prospects of a Triangular Relationship. Energy Relations between the EU, Russia and Turkey. International Policy Analysis, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, <http://library.fes.de/pdf-files/id/07150.pdf>
- Markedonov, Sergey – Natalya Ulchenko (2011): Turkey and Russia. An evolving relationship. Carnegie Endowment for International Peace. August 19, <http://carnegieendowment.org/2011/08/19/turkey-and-russia-evolving-relationship>
- Özbay, Fatih (2011): The Relations between Turkey and Russia in the 2000s. *Perceptions*, Vol. XVI, No. 3, pp. 69-92.
- Pantucci, Raffaello – Alexandros Petersen (2013): Turkey: Abandoning the EU for the SCO? *The Diplomat*, February 17, <http://thediplomat.com/2013/02/17/turkey-abandoning-the-eu-for-the-sco/>
- Sakaoğlu, Emre Tunç (2013): Shanghai Cooperation Organisation, the West and Turkey. *The Journal of Turkish Weekly*, 13 March
- Sotnichenko, Alexander (2014): Turkey's Presidential Elections May Boost Russian-Turkish Collaboration, *Russia Direct*, 14 August, <http://www.russia-direct.org/content/presidential-election-turkey-may-speed-russian-turkish-collaboration>
- Tanrisever, Oktay (2012): Turkey and Russia in the Black Sea Region: Dynamics of Cooperation and Conflict. EDAM Black Sea Discussion Paper Series 2012/1
- Torbakov, Igor (?) : Turkey and Russia: Making Sense of the „Intriguing Relationship”, Paper, Uppsala Centre for Russian and Eurasian Studies, http://www.uhrs.uu.se/digitalAssets/92/92189_3igortorbakovturkeyandrussiaucrslecture.pdf
- Ulchenko, Natalia (2013): What Is So Special About Russian Turkish Economic Relations. *Russian Analytical Digest* No. 123, 25 March, pp. 5-11
- Unver, Akin (2014): Ankara to Black Sea. Turkey and Russia's Age-Old Struggle for Regional Supremacy, *Foreign Affairs*, May 12, <http://www.foreignaffairs.com/articles/141415/akin-unver/ankara-to-black-sea>
- Vasiliev, Alexander (2010): The Black Sea Region in Turkish Foreign Policy Strategy: Russia & Turkey on the Black Sea, Black Sea Peacebuilding Network Report No. 2010/2, Carnegie Moscow Center
- Veliyev, Cavid (2013): Prospects for Turkey to Join the Russia-Led Customs Union, Center for Geopolitical Analysis, 08/11, <http://icmu.nyc.gr/%20Prospects-for-Turkey-Joining-the-Russia-Led-Customs-Union>

- Warhola, James W. – Egemen B. Bezci (2013): The Return of President Putin and Russian-Turkish Relations. What Are They Headed?, SAGE Publications, 17 Septmber, <http://sgo.sagepub.com/content/3/3/2158244013503165>
- Wheeler, Thomas (2013): Turkey's Role and Interests in Central Asia. Briefing. SAFERWORLD, October
- Yalinkilinci, Esref (2012): Turkish-Russian Eneergy Rapprochement: What it means for Ukraine. A realistic look from within Turkey. European Focus no. 17-18, ICPS, http://icps.com.ua/pub/files/68/70/EF_17-18_2012_ENG.pdf

A kötet az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA)
„Oroszország, mint politikai-gazdasági erőcentrum
a XXI. század eleji eurázsiai térben” (K-105914) című projekt
keretében készült.

Szerkesztette:

Ludvig Zsuzsa és Deák András

Borító terv: Székely-Doby András

A táblázatok összeállításánál segédkeztek: Bogányi Alexandra és Koltai
Bernadett

© Világgazdasági Intézet, Budapest 2014

ISBN 978-615-5447-53-2
ISSN 1789-0829

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világgazdasági Intézet
H-1112 Budapest, Budaörsi út 45.
tel. +36-1/309-2643; fax +36-1/309-2624
email: vgi.titkarsag@krtk.mta.hu;
www.vki.hu

Tördelés és nyomdai munkák:

Globál Kft.
global@globalreklam.hu
tel. +36 1 236 0836

Világgazdasági Intézet,
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Magyar Tudományos Akadémia

EURÁZSIA A 21. SZÁZADBAN – A KÜLKERESKEDELEM TÜKRÉBEN

Szerkesztette

Ludvig Zsuzsa és Deák András

Budapest, 2014

*K*elet-Európa *T*anulmányok

X. szám

Magyar Tudományos Akadémia
KRTK Világgazdasági Intézet

**Eurázsia a 21. században –
a külkereskedelem tükrében**

2014